

**М. РЫСКУЛБЕКОВ атындагы КЫРГЫЗ ЭКОНОМИКАЛЫК
ИЛИМИЙ - ИЗИЛДӨӨ УНИВЕРСИТЕТИ**

**И. РАЗЗАКОВ атындагы КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК
ТЕХНИКАЛЫК УНИВЕРСИТЕТИ**

Диссертациялык кеңеш 08.22.646

Кол жазма укугунда
УДК: 379.85 (575.2)

Кадыралиев Манас Токтобекович

**Айыл аймактарында социалдык-экономикалык маселелерди чечүүдө
айыл туризминин дараметин колдонуу
(Нарын облусунун мисалында)**

08.00.05 – тармактык экономика

экономика илимдеринин кандидаты
окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган

Авторефераты

Бишкек - 2023

Диссертациялык иш Муса Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык илимий - изилдөө университетинин туризм, меймандостук жана айлана - чөйрө кафедрасында аткарылды.

Илимий жетекчи: **Чубурова Жаныл Темировна**
экономика илимдеринин доктору, Муса Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык илимий - изилдөө университетинин туризм, меймандостук жана айлана-чөйрө кафедрасынын профессору

**Расмий
оппоненттери:** **Дербишева Эльмира Дупеновна**
экономика илимдеринин доктору, доцент, И. Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университетинин колледжинин деканы

Сариева Шайкул Каптагаевна
экономика илимдеринин кандидаты, Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин бухгалтердик эсеп, анализ жана аудит кафедрасынын доценти

Жетектөөчү уюм: Кусеин Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин экономикалык программалар жана башкаруу кафедрасы, дареги: 720044, Бишкек ш., Ч. Айтматов проспекти, 27

Диссертациялык ишти коргоо 2023-жылдын 29- сентябрында саат 11.00 дө М. Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык университетине жана И. Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университетине караштуу экономика илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын коргоо боюнча уюштурулган Д 08.22.646 диссертациялык кеңешинин отурумунда өтөт. Дареги: 720033, Бишкек ш., Тоголок Молдо көчөсү - 58.

Диссертацияны коргоонун онлайн трансляциялоонун идентификациялык коду <https://vc1.vak.kg/b/102-mse-zzg-o48>

Диссертациялык иш менен М. Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык университетинин (Бишкек ш., Тоголок Молдо көчөсү, 58) жана И. Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университетинин (Бишкек ш., Ч. Айтматов проспекти, 66) китепканаларынан жана ошондой эле nak.kg сайтынан таанышууга болот.

Автореферат 2022- жылдын 07- июнунда таркатылды.

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы, э.и.к., доцент

2

Кадыралиев А.Т.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилденген теманын актуалдуулугу. Туризм индустриясы дүйнөлүк экономиканын динамикалуу өнүгүп жаткан тармактарынын бири болуп саналат. Туризмди өнүктүрүүнүн заманбап тенденциялары анын бүтүндөй дүйнөлүк экономикага да, айрым өлкөлөрдүн экономикасына да таасиринин жогорулагандыгын көрсөтүп турат. Айыл туризми барган сайын популярдуу туризмдин түрүнө айланып баратат. Бүткүл дүйнөлүк туризм уюмунун маалыматы боюнча, айыл туризми дүйнөдөгү туризмди өнүктүрүүнүн беш негизги стратегиялык багыттарынын бири болуп саналат. Европа Биримдигинин өлкөлөрүндө тургундардын 30%дан ашыгы айылдык туризмди жактырышат, кээ бир маалыматтар боюнча, туристтик бизнестин жалпы жүгүртүүсүндө айылдык туризмдин үлүшү 20%ке чейин жетет.

Туризмдин экономикага тийгизген таасирин мультипликативдик эффект көрсөтөт. Айыл туризмдин өнүктүрүү айыл аймактарынын социалдык-экономикалык жана экономиканын чектеш тармактарынын өнүгүүсүнө, жашоо деңгээлин жогорулатууга, айыл калкынын киреше булактарын жана жумуш менен камсыз болушун диверсификациялоого, айыл тургундарынын чет өлкөлөргө жана шаарларга кетишин кыскартууга, республикалык жана жергиликтүү бюджеттерге салыктык түшүүлөрдү көбөйтүүгө, айыл инфраструктурасын өнүктүрүүгө көмөк көрсөтөт.

Айыл чарба өндүрүшүнүн натыйжалуулугун жогорулатуу, айыл чарба жана туризм бизнесин айкалыштыруу, айыл экономикасын диверсификациялоо, жергиликтүү ресурстарды сарамжалдуу пайдалануу, айыл чарба рыногун кеңейтүү өзгөчө мааниге ээ. Ошону менен бирге туристтик иш-чаралар аймактардын маданий жана тарыхый баалуулуктарын, табигый жана улуттук өзгөчөлүгүн сактоого багытталган. Айыл туризмдин адамдын ден соолугуна, анын физикалык жана психологиялык абалын жакшыртууга тийгизген оң таасирин баса белгилеп кетүү зарыл.

Дүйнөнүн бир катар өлкөлөрүндө айыл туризмдин өнүктүрүү ар кандай формада ийгиликтүү өнүгүп жатат.

Кыргыз Республикасынын айыл жерлеринин үлүшү 50%, республиканын 90%ы тоолуу, калктын 66%ы айыл жеринде жашайт, айыл калкынын (өзгөчө жаштардын) шаарларга жана чет мамлекеттерге олуттуу агылып кетиши байкалууда, айыл туризмдин өнүктүрүү экологиялык жана социалдык аспектиери жактан да натыйжалуу болушу мүмкүн.

Кыргызстандын аймагынын 23% ээлеген, 70% аймагын айылдык жана калктын 78,9% айыл жеринде жашаган тоолуу Нарын облусунда айылдык туризмди өнүктүрүү өзгөчө мааниге ээ.

Туруктуу туризмдин принциптеринин негизинде айыл туризми айыл жеринин экономикалык, социалдык-маданий жана экологиялык көйгөйлөрүнүн бүтүндөй комплексин чечүүгө салым кошо алат.

Айылдык туризмдин ролу өскөндүгүнө карабастан, бул маселе боюнча жалпылоочу басылмалардын жетишсиз экендигин белгилей кетүү керек.

Айылдык туризмди уюштуруунун жана өнүктүрүүнүн түрдүү аспектилерин чет элдик окумуштуулар Александрова А. Ю., Биржаков М. Б., Воскресенский В. Ю., Горчаков Я. В., Гуляев В. Г., Здоров А. Б., Квартальнов В. А., Лебедько Е. Я., Смирнова И. В., Ришар П., эмгектеринде чагылдырылган, Панюков А. И., Чудновский А. Д. тарабынан редакцияланган монографияларда ж.б.

Ата мекендик илимий адабияттарда Атышов К. А., Бекбоева М. А., Алмакучуков О. М., Бобушев Т. С., Дудашвили С. Д., Жыргалбеков Т. Ж., Камчыбеков Т. К., Кочкорбаева М. Д., Комиссаров В. А., Низамиев А. Г., Оторбаев К. О., Расулова Н. К., Саякова С. А., Турдумамбетов Б. Т., Чонтоев Д. Т., Чормонов А. Б., Чубурова Ж. Т. ж.б. окумуштуулардын эмгектеринде чагылдырылган.

Ошону менен бирге, айылдык туризмди жана анын түрлөрүн, өзгөчөлүктөрүн, туруктуу өнүктүрүү аял жетишээрлик деңгээлде изилдене элек болгондугу бул диссертациялык изилдөөнүн темасын тандоого алып келди.

Диссертациянын темасынын артыкчылыктуу илимий багыттары, негизги илимий программалары (долбоорлор), билим берүү жана илимий мекемелер тарабынан жүргүзүлүүчү фундаменталдык изилдөө иштери менен байланышы.

Диссертациялык иштин темасы Кыргыз Республикасын 2018-2040-жылдарга чейинки мезгилге Туруктуу өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясы, Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2019-2023-жылдары туризм тармагын өнүктүрүү программасына байланыштуу, Кыргыз Республикасынын Президентинин 17.12.2021-жылдагы “Кыргыз Республикасында туризмди өнүктүрүүнү колдоо жөнүндө” жарлыгы. Кыргыз Республикасынын Президентинин 2019-жылдын 11-январындагы № 1 “2019-жылды Региондорду өнүктүрүү жана өлкөнү санариптештирүү жылы деп жарыялоо жөнүндө” жарлыгы. Ошондой эле тема М.Рыскулбеков атындагы КЭУ НИУнун иштеринин тематикасына байланыштуу.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Диссертациялык изилдөөнүн максаты - Нарын облусунунда айыл туризмдин өнүктүрүү боюнча илимий-теориялык жактан негиздөө жана практикалык сунуштарды иштеп чыгуу.

Бул максатка жетүү үчүн төмөнкү изилдөө максаттары аныкталган:

1. Айыл туризмдин түрлөрүн өнүктүрүү боюнча теориялык жана практикалык изилдөөлөрдү системалаштыруу;
2. Айыл туризмдин өнүктүрүүнүн моделдерин жана чет өлкөлүк тажрыйбасын изилдөө;
3. Нарын облусунун туристтик потенциалын талдоо жана баалоо;
4. Нарын облусунда туризмди өнүктүрүүнүн учурдагы абалына талдоо жүргүзүү;
5. Айыл туризмдин өнүктүрүүнүн көйгөйлөрүн аныктоо жана аларды чечүүнүн жолдорун аныктоо;
6. Нарын облусунда айылдык туризмди өнүктүрүүнүн негизги артыкчылыктуу багыттарын аныктоо жана негиздөө;

7. Кочкор районунун мисалында өнүктүрүү багыттарынын жана туристтик дестинациялардын туристтик потенциалына терең талдоо жүргүзүү;

8. Нарын облусунда айылдык туризмди өнүктүрүү боюнча практикалык сунуштарды иштеп чыгуу.

Диссертациялык изилдөөнүн илимий жаңылыгы:

– айыл туризмдин негизги өзгөчөлүктөрүн жана ролун аныктоого мүмкүндүк берген «айыл туризм» түшүнүгүнүн мазмунун аныктоого жалпыланган жана системалаштырылган теориялык жана методологиялык мамилелер иликтенди, **айыл туризм** түшүнүгүнүн аныктамасы такталды;

– чет мамлекеттерде айылдык (агрардык) туризмди өнүктүрүүнүн Концепциясына жана моделдерине салыштырмалуу талдоо жүргүзүлдү, алардын өзгөчөлүктөрү изилденди;

– Нарын областындагы туризмдин потенциалы жана азыркы абалына, чет элдик жана ички туристтердин сурамжылоосуна таянып, көйгөйлөр аныкталып, аларды чечүүнүн жолдору белгиленди. Жайлоо-туризмдин Нарын областындагы жайгашкан жерлеринин картасы түзүлдү.

– ТОС/СВТ өнүктүрүү тажрыйбасы изилденди;

– экологиялык, социалдык жана экономикалык маанисин эске алуу менен региондо айылдык, агрардык жана жайлоо туризмдин өнүктүрүүнүн моделдери иштелип чыкты;

– жайлоо туризмдин өнүктүрүү жана туристтерди тартуу максатында Көл-Үкөк комплексинин боз үй айылын түзүү мүмкүнчүлүгү негизделип, эсептөөлөр жүргүзүлдү;

– Нарын облусунун аймактарында Улуу Жибек жолунда, тоо-окуялуу, экологиялык, айыл чарба, жайлоо туризмдин өнүктүрүү боюнча практикалык сунуштар иштеп чыгарылды.

Алынган натыйжалардын практикалык мааниси.

Диссертациялык изилдөөнүн негизги корутундулары жана сунуштары мамлекеттик бийликтин мыйзам чыгаруучу жана аткаруучу органдары туризм саясатын жана региондук өнүктүрүү программаларын иштеп чыгууда, Нарын облусунун жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары тарабынан ченемдик укуктук актыларды иштеп чыгууда жана ишке ашырууда, туристтик ишканалардын жана айыл чарба уюмдарынын практикалык иштеринде пайдаланышы ыктымал.

Диссертациялык изилдөөнүн натыйжалары Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлигинин мөөрү менен басылып чыккан “Кыргыз Республикасындагы айыл туризмдин негиздери” окуу китебинин бөлүмдөрүн жазууда, окуу-методикалык комплексти жана «Айыл жеринде туризмди уюштуруу» сабагы боюнча лекциясын иштеп чыгууда пайдаланылды.

Илимий-изилдөө материалдары окуу процессинде бакалаврларды, магистрлерди даярдоо программасында жана «Туризмди туруктуу өнүктүрүү», «Кыргызстандагы туризм», «Айыл туризми», “Агротуризмдин негиздери” дисциплиналары боюнча сабактарды өткөрүүдө да колдонууга болот.

Алынган натыйжалардын экономикалык мааниси айыл туризмдин өнүктүрүү, дестинацияларды жана продукцияларды түзүү, айыл экономикасын диверсификациялоо, туристтик бизнести илгерилетүү боюнча сунушталган сунуштар мультипликативдик мүнөзгө ээ жана туристтик ишканалардын жана аны менен байланышкан тармактардын ишканаларынын кирешелерин жогорулатууга өбөлгө түзөт.

Диссертациянын коргоого коюлуучу негизги жоболору:

- Туризмдин жана анын түрлөрүнүн бирдиктүү так аныктамасынын жоктугу, көп түрдүүлүгү менен мүнөздөлгөн «Айыл туризми» концепциясына теориялык жана методологиялык мамилелерди системалаштыруунун натыйжалары. «Айыл туризми» жана «агротуризм» түшүнүктөрүн тактоо;
- Аймактын туристтик потенциалын эске алуу менен Нарын облусунда туризмдин ар кандай түрлөрүн өнүктүрүүнүн зарылдыгын жана мүмкүнчүлүгүн негиздөө;
- Айылдык, агрардык туризмди жана жайлоо туризмдин калыптандыруу жана өнүктүрүү боюнча моделдер жана алардын функциялары иштелип чыкты.
- Нарын облусунун райондорун тоо-окуялуу, экологиялык жана айылдык туризмдин дестинациясы катары таанытуу жана таанымал кол өнөрчүлүктөрүн өнүктүрүү.
- кызмат көрсөтүүлөрдүн кеңири спектри менен Көл-Үкөк боз үй айылын (комплекс) түзүүнү негиздөө.
- Нарын облусунда айылдык туризмди туруктуу өнүктүрүү боюнча сунуштар.

Издөнүүчүнүн жеке салымы айыл туризмдин өнүктүрүү боюнча моделдери жана сунуштары илимий-теориялык жактан негизделди. Авторлордун катарында “Кочкор районунун социалдык-экономикалык өнүгүүсү: маселелери жана чечүү жолдору” аталыштагы илимий изилдөө иши боюнча отчет даярдалып чыкты.

Изилдөөнүн натыйжаларын апробациялоо. Автордун диссертациялык ишинин излдөөсүнөн алынган жыйынтыгы төмөнкүдөй эл аралык, республикалык конференцияларда, семинарларда баяндоо жасалган: “ЕАЭБ шарттарында ишкердикти өнүктүрүүнүн социалдык-экономикалык проблемалары” конференцияда (Бишкек, 2017); “Заманбап Кыргызстандын экономикасы: көйгөйлөрү жана өнүгүү келечеги” эл аралык илимий-практикалык канференцияда (Бишкек, 2019); “Жаңы экономикалык чакырыктардын шартында ЕАЭБди өнүктүрүүнүн негизи катары, илимий-техникалык кызматташтык: тенденциялар жана өнүгүү перспективалары” аттуу илимий-практикалык конференцияда (Бишкек, 2022); “Азиянын үч өлкөсүндө: Индия, Кыргызстан, Непалда жашыл экономиканы бекемдөө.” (долбоордук семинар, Индия, 2022); Иликтөөнүн өзүнчө жыйынтыгы Нарын облусунун Кочкор районунда негизги жоболору жана натыйжалары баяндалып, талкууланды (Кочкор, 2022).

Диссертациянын жыйынтыктарынын басылмаларда чагылдырылышынын толуктугу. Диссертациялык негизги жоболору боюнча

7 илимий эмгек жарыяланып, илимий изилдөөнүн негизги жоболорун, натыйжаларын жана мазмунун ачып берди. Кыргыз Республикасынын жана чет элдик ар кандай илимий, басылмаларында чыгарылды.

Диссертациянын түзүмү жана көлөмү. Диссертациялык иш, кириш сөздөн, үч бөлүмдөн, корутундудан, колдонулган адабияттардын тизмесинен турат. Компьютердик терүү менен 160 беттен туруп, 33 таблицаны, 14 сүрөттү, 132 аталыштагы библиографиялык тизмени ичине камтыйт.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө диссертациянын актуалдуугу, ири илимий программалар менен байланышы, илимий изилдөө деңгээли негизделип, изилдөөнүн максаттары жана милдеттери аныкталган. Диссертациялык изилдөөнүн коргоого чыгарылган негизги жоболору, экономикалык жана практикалык маанилүүлүгү, теориялык жана методикалык негиздери көрсөтүлгөн, алынган натыйжалардын экономикалык жана практикалык мааниси ачылган.

“Айыл туризмдин өнүктүрүүнүн илимий-теоретикалык негиздери” деген биринчи бөлүмдө – айыл туризмдин маңызы, өзгөчөлүктөрү, түрлөрү жана классификациясы, аймактын социалдык-экономикалык өнүгүүсүндө айылдык туризмдин ролу жана чет өлкөлүк тажрыйбасы изилденген.

Дүйнөлүк туризмди өнүктүрүүнүн заманбап тенденцияларынын бири айыл туризмдин өнүктүрүү болуп саналат. Бирок, бүгүнкү күнгө чейин 1.1-таблицада көрүнүп тургандай, жалпы кабыл алынган аныктама жок.

1.1-таблица. Айыл туризмдин концепциясына ар түрдүү авторлор тарабынан берилген аныктама

№	Авторлор	Айыл туризми түшүнүгүнүн аныктамасы
1.	Бүткүл дүйнөлүк туризм уюму	Туризм рыногунун өзгөчө корголуучу жаратылыш аймактарындагы жагымдуу айыл аймактарында ачык эс алуу иш-чаралары менен мүнөздөлгөн сегменти. Бул сегмент илимий туризмден, жапайы жаратылышты көрүүдөн жана фотосүрөткө тартуудан керектөө иш-аракеттерине (балык уулоо жана аңчылык), ошондой эле спорттук жана окуялуу туризмге чейин бир катар түрдүү иш-чараларды камтыйт.
2.	“Туризм жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын долбоору	Айыл туризми - туристтердин эс алуу жана/же айыл чарба иштерине катышуу максатында айыл жергесинде убактылуу болушун камтыган туризмдин бир түрү, туризм индустриясынын жаратылыш, маданий, тарыхый жана башка ресурстарды, комплекстүү туристтик продуктуларды түзүү үчүн айыл жана анын өзгөчөлүктөрүн пайдаланууга багытталган сектор.
3.	Foiera R.	Айыл туризми айыл жериндеги туризм кубулуштарынын жана мамилелеринин бардык формаларынын жыйындысы катары
4.	Мозгунов Н.А.	Айыл туризми – бул туристтик ишмердүүлүктүн жаңы багыты, анын ичинде кызмат көрсөтүүлөрдүн спецификалык спектри – турак жайды ижарага берүү, толук же жарым-жартылай эс алуу жайларын берүү, көңүл ачуу кызматтары, этникалык салттарды көрсөтүү. Көпчүлүк учурларда, бул иш менен камсыз кылуунун негизги түрүнө кошумча болуп саналат.

5.	Чудновский А.Д., ж.б.	Айыл туризми - бул айыл жергесинде уюштурулган иштин бир түрү, мында келген конокторго жайгаштыруу, эс алуу жана спорттук иш-чараларды уюштуруу, туризмдин активдүү түрлөрү, балык уулоо, аңчылык кылуу, билим жана көндүмдөрдү алуу боюнча комплекстүү кызматтар түзүлөт жана көрсөтүлөт. Ал комплекстүү туристтик продуктуну түзүү үчүн айылдын айыл чарба, жаратылыш, маданий, тарыхый жана башка ресурстарын жана анын өзгөчөлүктөрүн пайдаланууга багытталган.
6.	P. Nistureanu	Айыл туризми – бул айлана-чөйрө менен болгон мамилеге негизделген жергиликтүү калк тарабынан уюштурулган жана башкарылган табигый жана антропогендик туристтик иш-чараларды камтыган түшүнүк.
7.	ГБУК «Свердлов облусунун туризмди өнүктүрүү борбору», Екатеринбург, 2011-ж.	Айыл туризми (же агротуризм) – эс алуу жана/же айыл чарба иштерине катышуу максатында туристтердин айыл жергесинде убактылуу болушун камтыган туризмдин түрү; туризм индустриясынын сектору айыл жеринин жаратылыш ресурстарын пайдаланууга жана комплекстүү туристтик продуктуну түзүү үчүн анын спецификациясына багытталган
8.	Кусков А.С. Джаладян Ю.А.	Шаардыктардын айыл жеринде эс алуусу, айылдык үй-бүлө тарабынан өздөрүнүн турак үйүнүн жана огород участогунун базасында, ошондой эле дыйканчылык үчүн берилген жер участогунда түзүлгөн конок үйлөрдө.

Булак: Автор тарабынан түзүлгөн

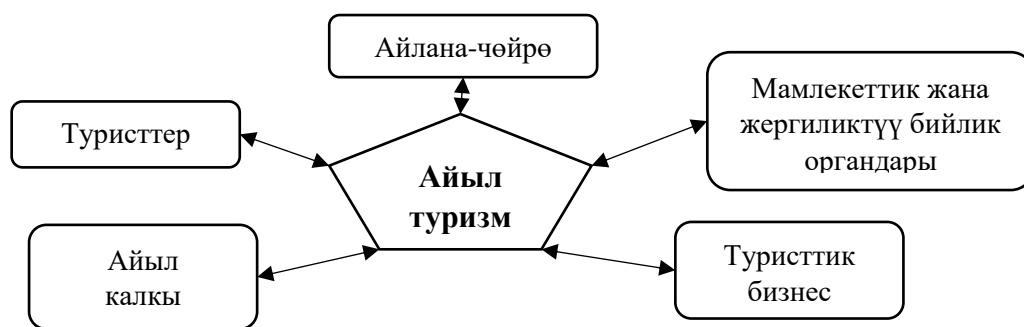
«Айыл туризми» түшүнүгүнүн ар түрдүүлүгүнө карабастан, алардын көпчүлүгүндө бул туризмдин түрү айыл жеринде ишке ашырылат жана жергиликтүү ресурстарды колдонот деген пикир бар. Биздин оюбузча, туристтик ишмердүүлүктөн экономикалык пайда алуу дагы бир мотив болуп саналат. Муну эске алганда, **биздин аныктама боюнча**, “Айыл туризми – бул жергиликтүү ресурстарды пайдаланууга жана иш-аракеттен киреше алууга багытталган айыл чөйрөсүндө ишке ашырылуучу бардык туристтик иш-чаралар”.

Айыл туризминин жана айыл чарбасынын ортосунда тыгыз байланыш бар. Салттуу айыл чарбасы жана мал чарбасы жумушчу орундарды түзүп, кирешени айыл экономикасына багыттап, айыл турмушунун башкы элементи болуп келген.

Биздин оюбузча, азыркы шартта айыл туризмдин өнүктүрүү республиканын саясий жана экономикалык абалына, мамлекеттик ыңгайлуу закон чыгаруучу-укуктук шарттарды түзүүгө жана мамлекеттик колдоого да байланыштуу.

Жергиликтүү бийлик органдарынын жана айыл туризминин, туристтик бизнестин субъекттеринин өз ара аракеттенүүсү маанилүү ролду ойнойт.

Дүйнөлүк тажрыйба көрсөткөндөй, айыл туризмдин өнүктүрүү айыл калкынын, бизнестин жана туристтердин экологиясына да, мамлекеттик жана жергиликтүү бийлик органдарынын ишмердүүлүгүнө да оң таасирин тийгизет, бул алардын кызыкчылыктарын эске алууну талап кылат. (1.1- сүрөт).

1.1- сүрөт. Айыл туризмдин оң таасири

Булак: Автор тарабынан иштелип чыккан

Бүгүнкү күндө айыл туризми – регионду туруктуу өнүктүрүүгө жана экономикалык пайданы алууга оң таасир берүүчү туризмдин келечектүү түрлөрүнүн бири. Мисалы, Францияда ар бир үчүнчү турист – бул айылдык турист, Улуу Британияда айыл жергесинде бизнес жүргүзүүчү ишкерлердин 10%, Германияда 4% айыл туризмдин чөйрөсүндө кызматтарын сунуштайт [Айыл чарба туризмдин улуттук ассоциациясы Кыргызстандагы [Электрондук ресурс]: Кирүү режими: URL: <http://www.naturs.ru>. - Башкы экрандан].

Дүйнөлүк практика көрсөткөндөй айыл туризмдин ар кандай моделдери бар. Д. Н. Панова агротуризмди өнүктүрүүнүн төрт негизги моделин аныктайт: батыш европалык, англо-америкалык, чыгыш европалык жана азиялык [Биржаков М. Б. Айыл туризмдин уюштуруу [Текст] / М. Б. Биржаков, Л. И. Биткулова, Д. Н. Панова. - Всеволожск: ЕЛГО, 2010. - 9-6].

«Европалык агротуризмдин эволюциясы британ, француз, немис жана италиялык моделдерди камтыган агротуризмдин эталондук моделдеринин пайда болушуна алып келди,» - деп, кээ бир авторлор баса белгилешет [Панюков А. И. Агротуризмдин негиздери [Текст] / А. И. Панюков, Ю. Г. Панюкова, В. Л. Калинин. - Москва: ИНФРА – М, 2018. - 60-6]. Бул моделдер адабиятта классикалык агротуризм моделдери деп да аталат.

Дүйнөлүк тажрыйба айыл туризмдин өнүгүшү айыл чарбасына альтернативдүү ишмердүүлүк катары каралаарын көрсөтөт. Айыл туризми заманбап туристтик рынокто - формасы боюнча экономикалык, маңызы боюнча рекреациялык, экологиялык, багыты боюнча социалдык ишмердүүлүктүн жаңы түрүн сунуштайт. Андан тышкары, айыл туризмдин ийгиликтүү жүргүзүү жана кадам артынан кадам жасап өнүктүрүү айыл инфратүзүмүнүн, унаанын, байланыштын, соода-сатыктын, коммуналдык чарбанын өнүгүүсүнө зор салымды тартууга мүмкүндүк берет.

Демек, айыл туризмдин өнүктүрүү туристтерге, жаратылышка, айыл калкына жана бизнес коомчулугуна, жергиликтүү жана мамлекеттик бийлик органдарына оң таасирин тийгизет; алардын бардык кызыкчылыктарын тең салмактуу эске алуу аймактардын жана бүтүндөй өлкөнүн туруктуу өнүгүүсүн камсыздай алат.

Экинчи бөлүмдө - **“Нарын облусунун туристтик потенциалын жана айыл туризмдин өнүктүрүүнүн абалын талдоо”** – айыл туризмдин өнүктүрүү боюнча потенциалдык мүмкүнчүлүктөрү, өнүктүрүүнүн учурдагы абалы, Коомчулукка негизделген туризмди (СВТ) өнүктүрүү тажрыйбасы иликтенген.

Изилдөөнүн объектиси: Нарын облусундагы айыл туризми, анын туристтик потенциалы жана атаандаштык артыкчылыктары.

Изилдөөнүн предмети катары Нарын облусунда айыл туризмдин өнүктүрүүдөгү көйгөйлөр жана аларды туруктуу өнүктүрүү кызыкчылыгында чечүүнүн жолдору.

Изилдөөнүн методдору: Системалаштыруу, суроо, анализ жана синтез, салыштырма, статистикалык жана экономика-математикалык методдор.

Белгилүү болгондой, туризм экономиканы өнүктүрүүнүн артыкчылыктуу тармагы деп жарыяланган [Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2019-2023-жылдарга туризм тармагын өнүктүрүү программасы [Электрондук ресурс]: Кирүү режими: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/12943>. - Башкы экрандан]. Кыргызстан уникалдуу жаратылыш ресурстарына, дүйнөлүк деңгээлдеги тарыхый-маданий жерлерге, ошондой эле эл аралык туризмди өнүктүрүү үчүн зарыл шарттарга ээ.

Статистикалык отчеттордо калк жашаган жери боюнча шаардык жана айылдык болуп бөлүнөт, ал эми шаарлар жана шаар тибиндеги поселоктор шаардык калктуу пункттар, калгандары айылдык деп эсептелет. Кыргыз Республикасынын аймактарынын көпчүлүк бөлүгүн айыл жерлерине таандык кылууга болот.

2.1- таблица. 2022-ж. 1-январына карата аймак жана администрациялык-аймактык бөлүнүшү *

	Аймак миң чарчы км	1 чарчы метрге адамдын саны	Администрациялык-аймактык бирдиктердин жана калктуу пункттардын саны				
			райондор (шаардагы райондордо н башкасы)	шаарла р	шаар тибиндеги поселокто р	поселок -тор	айылды к аймакта р
Кыргыз Республикасы	199,9	34	40	32	9	3	452
Баткен облусу	17,0	33	3	6	1	-	31
Жалал-Абад облусу	33,7	38	8	9	4	3	67
Ысык-Көл облусу	43,1	12	5	3	2	-	61
Нарын облусу	45,2	7	5	1	-	-	63
Ош облусу	29,0	49	7	3	-	-	88
Талас облусу	11,4	24	4	1	-	-	37
Чүй облусу	20,2	49	8	7	1	-	105
Бишкек ш	-	-	-	1	1	-	-
Ош ш	-	-	-	1	-	-	-

Булак: КР УСКнын маалыматтарынын негизинде түзүлдү [Электрондук ресурс] // Кыргызстандагы туризм 2022ж. - Кирүү режими: <http://www.stat.kg/ru/publications/sbornik-turizm-v-kyrgyzstane/> - Башкы

2.1 - таблицада көрүнүп тургандай территориясы боюнча республикадагы эң чоң облус Нарын облусу. Облустун жалпы аянты 45,2 миң чарчы км. бул республиканын аймагынын 22,6 % түзөт. Ошол эле учурда 1 чарчы км аянтка 7 адам туура келсе, республикада 34 адам туура келет. Облустун калкы бул өлкөнүн калкынын 4,5% гана түзөт.

Маалым болгондой, туристтик активдүүлүктүн болушу жана даражасы, материалдык-техникалык базанын өнүгүшү, туристтик ресурстардын пайдаланылышы, республиканын аймагын тейлөөнүн тейлөө спектри боюнча А.Г. Низамиев белгилегендей алар үч категорияга бөлүнөт:

- Туризм районду түзүүчү фактор болуп саналган республикадагы анын өнүгүүсүнүн жалпы деңгээлине салыштырмалуу туризмдин өнүгүү деңгээли жогору болгон аймактар (Ысык-Көл облусу)
- туризмдин өнүгүүсүнүн орточо деңгээли бар аймактар, бул жерде туризм башка аймакты түзүүчү тармактарды толуктайт. (Чүй облусу жана Бишкек, Жалал-Абад жана Ош облустары)
- туризм региондун социалдык-экономикалык турмушуна олуттуу таасирин тийгизбеген туризмди өнүктүрүү деңгээли төмөн аймактар (Баткен, Талас жана Нарын облустары) [Низамиев А. Г. Кыргызстандагы туризм: социалдык жана экономикалык аспектилері [Текст]/ А. Г. Низамиев.- Ош-2005.- 171-б].

Көрүнүп тургандай, Нарын облусу ушул критерийлер боюнча туризмдин өнүккөн деңгээли төмөн аймактарга кирет.

Ошол эле учурда адистердин айтымында, бийик каарлуу аппак тоо кыркалары жана капчыгайлар, сейрек кездешүүчү канаттуулар, жаныбарлар менен өсүмдүктөр, тоо көлдөрү жана шаркыратмалар, дарыялар, жаратылыш, тоонун шыпаалуу абасы - баары Нарын облусунда бар.

Айыл туризми комплекстүү туристтик продуктуу түзүү үчүн айылдын бардык туристтик ресурстарын пайдаланууга багытталган.

Облустун тоо ландшафты өзүнүн оригиналдуулугу жана көп түрдүүлүгү менен айырмаланып, альпинизмди, тоо лыжаларын, тоо окуялуу туризмдин, үңкүр туризмдин ж.б. өнүктүрүүгө мүмкүнчүлүк берет. Бул кызматтарды керектөөчүлөр айылдык туризмдин белгилүү бир бөлүгүн түзө алышат.

Нарын облусунда өлкөдөгү суунун басымды бөлүгү бар. Соң-Көл, Кел-Суу жана Чатыр-Көл көлдөрү абдан популярдуу. Тянь-Шандын эн чон дарыясы Нарын (Узундугу 807 км) ушул жерден башталат. Бул жерден Чүй, Көкөмерен, Аксай, Алабуга жана башка дарыялары да агат.

Тоолуу аймактарда ар кандай үңкүрлөр жана гротторлор да спелеотуризмди жана спелеотерапияны өнүктүрүү үчүн табигый база болуп саналат. Республиканын аймагында жаратылыш эстеликтери болгон 400дөн ашык үңкүрлөр изилденген. Нарын облусунун аймагында Спорт үңкүрү (узундугу 700 м, тереңдиги 30 м), Ала-мышык (узундугу 163 м, тереңдиги 65 м) бар.

Туз кендери дарылык максатта активдүү колдонулат. Облустун Кочкор районунда деңиз деңгээлинен 2100 м бийиктикте Чоң-Туз археологиялык санаторийи жайгашкан. Спелео-оорукана бронхит, бронхиалдык астма жана аллергиялык ооруларды дарылоочу жайлар менен жабдылган.

Нарын облусунда 2 мамлекеттик табияттык коруктар жана 1 мамлекеттик табияттык парк бар.

Экологиялык коопсуздуктун деңгээлин жогорулатуу жана курчап турган чөйрөнүн абалын жакшыртуу токой коруктарын жана жаратылыш

экосистемаларын көбөйтүү жана калыбына келтирүү зарылчылыгы менен айкалышкандыгын белгилей кетүү керек.

2.2- таблица. Нарын облусунун коруктары жана жаратылыш парктары

Аталышы	Түзүлгөн жылы	Аянты, га	Корголуучу түрлөрдүн саны			Райондор
			Жаны-барлар	Канаттуулар	Өсүмдүктөр	
Нарын мамлекеттик жаратылыш коругу	29-декабрь 1983 ж.	91 023,5	26	100	1800	Нарын району, Ат-Башы району
Каратал-Жапырык мамлекеттик жаратылыш коругу	1-март 1994 ж.	36 449	27	136	420	Нарын району, Ат-Башы району
“Салкын-Төр” мамлекеттик жаратылыш паркы	2001-ж.	10419,0	11	30	500	Нарын району

Булак: КР УСКнын маалыматтарынын негизинде түзүлдү [Электрондук ресурс] // Кыргызстандагы туризм 2022ж. - Кирүү режими: <http://www.stat.kg/ru/publications/sbornik-turizm-v-kyrgyzstane/> - Башкы экрандан.

Акыркы жылдары республиканын аймагында 10 миң гектар аянтта токойду калыбына келтирүү иштери жүргүзүлдү. Токой өстүрүүчү аянттын 50 пайызга жакыны Жалал-Абад облусунун аймагына, үчтөн бир бөлүгү Ош жана Нарын облустарынын аймагына туура келет, 2.2 – таблицанын маалыматы.

Мунун баары айылда айылдык туризмди өнүктүрүүдө токой ресурстарынын потенциалын жогорулатууга үмүт берет.

Жапайы жаныбарлардын жана канаттуулардын жашоо чөйрөсү аңчылык турларына жакшы мүмкүнчүлүктөрдү ачат.

Айылдык туризмди өнүктүрүү тажрыйбасы, айрыкча анын агротуризм түрү айыл чарбасынын абалына оң таасирин тийгизерин көрсөтүп турат. Айыл туризми мал чарбачылыгын, өсүмдүк өстүрүүнү, токой чарбасын, балчылыкты ж.б. өнүктүрүүнүн маанилүү фактору болуп саналат, өз кезегинде айыл чарбасы айыл туризмдин өнүктүрүүнүн негизи болуп саналат.

Облустун райондорунда жайыттарга кылдаттык менен кам көрүү жана сактоо, эффективдүү башкаруу жана тейлөөнүн сапатын жогорулатуу менен чет элдик жана ата мекендик туристтерге жайлоо туризмдин тейлөөгө жакшы мүмкүнчүлүктөр түзүлдү. Кымыз терапиясы, бээнин сүтү менен дарылоо, экологиялык жактан таза табигый тамак-аш, көчмөндөрдүн маданияты жана жашоосу, ат минүү жана иппотерапия, шыпаалуу тоонун абасы жайлоо туризминин жана рекреациясынын маанилүү компоненттери болуп саналат. Бүткүл дүйнөдө ат туризминин популярдуулугу өсүп, кымыз менен дарылоо популярдуу болууда, боз үй лагерлеринин саны көбөйүүдө.

Нарын облусунун райондору ошондой эле айылдык туризмди өнүктүрүү үчүн жагымдуу маданий-тарыхый (тарых, маданият, архитектура, археология, искусство, музейлер, эстеликтери) жана этнографиялык (рухий жана материалдык этнографиялык объектилер) потенциалына ээ.

Тарыхка кайрылсак, бул аймакка 11-13-кылымдарда көчүп келген көчмөн кыргыздар азыркыга чейин калктын 99%ын түзүп келишкен. Нарын аймагы ар

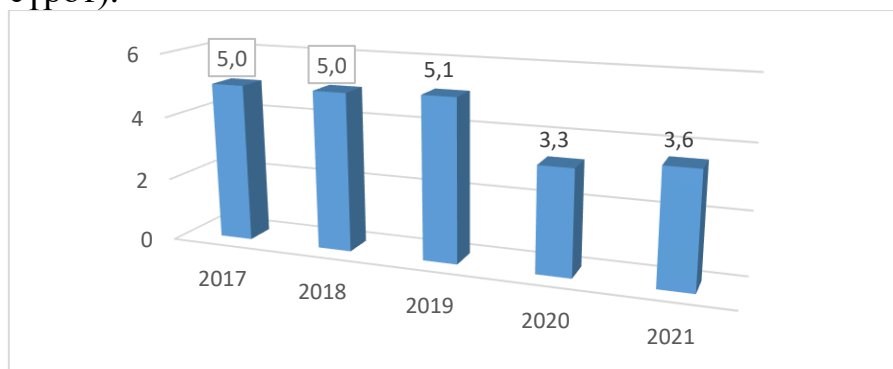
дайым согуштардан жан соода жолдоруна башкаларга салыштырмалуу алыс болгондуктан, кылымдар бою өзгөрбөгөн көчмөндөрдүн жашоо образы сакталып калган.

Совет доорунда бул аймактын жаратылышын сактап калуу үчүн Нарын облусунун көпчүлүк бөлүгү туризм үчүн жабык болгон. Мунун аркасында Нарын облусу азыр экотуризм жана жаратылыш койнунда саякат кылуу үчүн идеалдуу аймакка айланды.

Улуу Жибек жолунун бир тармагы Нарын аймагы аркылуу өтөт, байыркы конуштардын урандылары, чептер сакталып калган. Алардын ичинен эң белгилүүлөрү 15-кылымга таандык Караван-сарай, деңиз деңгээлинен 3200 м бийиктикте жайгашкан Таш-Рабат жана байыркы чептин калдыктары болгон Кошой-Коргон байыркы конушу (VIII-X кылымдар), Тайлак баатыр кумбозу ж.б.

Бул жерде айта кете турган нерсе, облустун айыл аймактарында илимий изилдөөгө, алардын тарыхый жана потенциалдык баалуулуктарын изилдөөгө муктаж болгон башка дагы көптөгөн тарыхый-маданий объектилер бар

Дүйнөлүк экономикадагыдай эле, Кыргызстанда да туризм экономикалык жана социалдык өнүгүүдө барган сайын олуттуу роль ойной баштады. Кыргызстандын ички дүң өнүмүндөгү туризм секторунун үлүшү аз болсо да, бир аз термелүү менен өсүү тенденциясына ээ. Алсак, эгерде 1996-жылы республиканын ИДПсында туризм тармагы 1,9%, 2000-жылы - 2,9%, 2005-жылы - 3,3%, 2010-жылы - 3,7%, 2015-жылы - 4,7%, 2018-жылы 5%, 2021-жылы - 3,6% түзгөн (2.1- сүрөт).

2.1- сүрөт. Туристтик ишмердик чөйрөсүндөгү кошумча дүң нарк (% менен)

Булак: КР УСКнын маалыматтарынын негизинде түзүлдү [Электрондук ресурс] // Кыргызстандагы туризм 2022ж. - Кирүү режими: <http://www.stat.kg/ru/publications/sbornik-turizm-v-kyrgyzstane/> - Башкы экрандан.

Бирок айрым жылдарда туристтердин агымы ар кандай себептер менен азайып кеткен. Ошентип, туристтердин агымынын төмөндөшүнүн себептери ар кайсы жылдарда (1998, 2005, 2009, 2010, 2020) экологиялык, экономикалык жана саясий көйгөйлөр болгон.

Азыркы учурда туризм улуттук экономиканын өз алдынча тармагына айланып бара жаткандыгы ачык көрүнүп турат, анын ишмердүүлүгү калктын ар түрдүү керектөөлөрүн канааттандырууга багытталган, аны ушул тармактын ишканалары гана эмес, башка тармактардын ишканалары да канааттандырат.

Кирүү туризмнин географиясы да жыл сайын кеңейип, өзгөрүп жатат. Эгерде эгемендүүлүктү алган жылдары биздин өлкөгө 30дан ашык эмес өлкөлөрдөн туристтер келсе, 2022-жылы 100дөн ашык өлкөлөрдөн келген.

Анализ көрсөткөндөй чет элдик туристтердин негизги агымы Казахстан, Узбекистан жана Россиядан болгон. 2017-жылы Казахстандан келген туристтердин саны 2778,5 миң (59,5%), ал эми 2021-жылы 551,1 (16,3%) түзгөн. Озбекистандан келген туристтердин саны 15,5% дан 68,4% га жогорулаган.

Туризмдин экспортунун жана импортунун динамикасы 2019-жылга чейин биздин туристтик продуктуга чет элдиктердин кызыгуусу тездик менен өсүп жатканын көрсөтүп турат Бул процесстин себеби өлкөдө туристтик продуктунун салыштырмалуу арзандыгы, базарда сунушталган туристтик продуктылардын жана кызматтардын сапатынын жана түрлөрүнүн жакшырышы болуп саналат.

Катталган субъекттердин негизги үлүшү Бишкек шаарына 41,9% жана Ысык-Көл облусуна 13,8% туура келет. Нарын облусунун бул субъекттеринин үлүшү жалпы сандагы 3,6%ды гана түзөт.

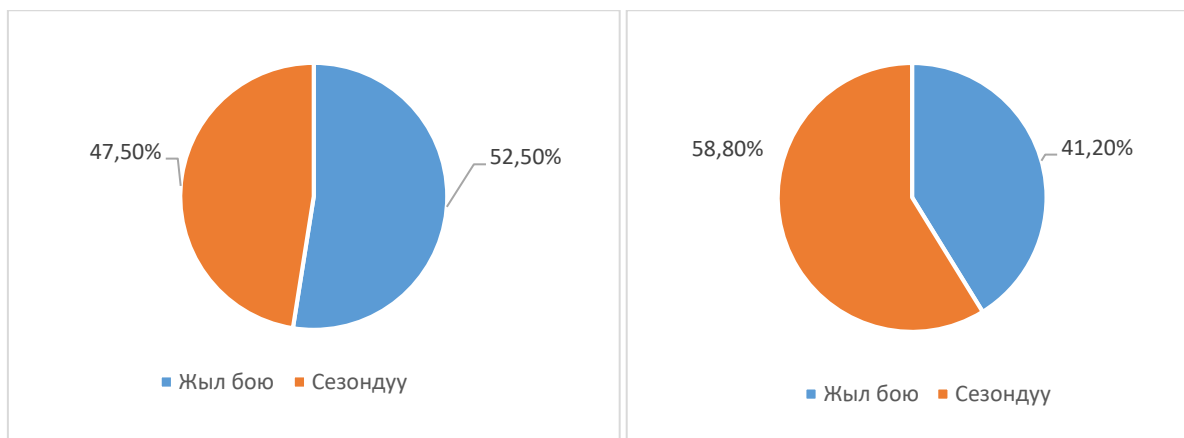
2.3- таблица. Нарын облусу боюнча туризм чөйрөсүндө катталган чарба жүргүзүүчү субъектилер (юридикалык жана жеке жактар)

	2017	2018	2019	2020	2021
Баардыгы	414	431	450	485	503
Мейманканалар	85	86	88	93	92
Туризм ишканалары жана эс алуу мекемелери	105	109	117	124	129
Ресторандар	148	155	159	170	186
Туристтик агенттиктер жана туроператорлор	72	76	81	93	91
Санатордук-курорттук мекемелер	1	2	2	2	2
Жаратылыш парктар жана коруктар	3	3	3	3	3

Булак: КР УСКнын маалыматтарынын негизинде түзүлдү [Электрондук ресурс] // Кыргызстандагы туризм 2022ж. - Кирүү режими: <http://www.stat.kg/ru/publications/sbornik-turizm-v-kyrgyzstane/>. - Башкы экрандан.

Нарын облусунда акыркы беш жылда 2017-2021-жылдар аралыгында мейманканалардын саны 8,2%га, эс алуу жана туризм ишканалары – 22,8%га, ресторандардын, барлардын жана ашканалардын саны - дээрлик 25,6%га өстү (2.3-таблица). Санатордук курорттор, жаратылыш парктары жана коруктар өзгөрүүсүз калган. Бирок катталган ишканалардын баары эле иштей бербейт.

Туризмди өнүктүрүүгө таасир этүүчү спецификалык фактор болуп туристтик кызмат көрсөтүүлөрдүн мезгилдүүлүгү саналат, натыйжада бардык ишканалар жыл бою иштей бербейт. Эгерде республикада 419 туристтик ишканалардын ичинен 220сы (52,5%) жыл бою иштесе, 199у (47,5%) сезондук болуп саналат. Нарын облусу боюнча 21сы (41,2%) жыл бою жана 30у (58,8%) сезондук иш алып барат.

Кыргыз Республикасы

Нарын облусу

2.2- сүрөт. Туризм чөйрөсүндө ишканалардын сезондуулугу (сан менен)

Булак: КР УСКнын маалыматтарынын негизинде түзүлдү [Электрондук ресурс] // Кыргызстандагы туризм 2022ж. - Кирүү режими: <http://www.stat.kg/ru/publications/sbornik-turizm-v-kyrgyzstane/> - Башкы экрандан.

Нарын облусунун аймагындагы ишканалардын жана туризм мекемелеринин дээрлик 41,2% бөлүгү сезондук болуп саналат, бул материалдык-техникалык базанын мажбурлап токтоп калышына, сезондук жумушчулардын жумуштан бошотулушуна, негизги мүлктүк чыгымдардын өсүшүнө алып келет (2.2- сүрөт). Облустта сезондуулукту жоюу боюнча уюштуруучулук, экономикалык, социалдык чараларды көрүү талап кылынат.

Нарын облусуна КМШдан тышкаркы туристтердин 7,4%, республика боюнча 3,5% туура келет. Жалпы Нарын облусу боюнча Кыргызстандан келген туристтер басымдуулук кылат 92,3%. КМШ мамлекеттеринен келген туристтер 0,3% түзөт.

2.4- таблица. Нарын облусу боюнча 2017-2021-жылдарга келишкен туристтер жөнүндө маалымат (кишинин саны ички/тышкы)

	2017	2018	2019	2020	2021
Райондор					
Ак-Талаа району	1232/3170	603/4442	604/4315	229/-	356/242
Ат-Башы району	7219/2508	7386/2569	7652/2571	187/-	3829/592
Жумгал району	361/1526	257/1675	337/1774	179/9	468/368
Кочкор району	627/2827	610/2676	369/3154	95/-	182/57
Нарын району	6767/33	10297/155	10589/272	450/-	13219/128
Нарын ш.	2032/1646	1550/2889	2283/2626	711/-	1930/432
Баардыгы	18238/11710	20703/14406	21834/14712	1851/18	19984/1819

Булак: КР УСКнын маалыматтарынын негизинде түзүлдү [Электрондук ресурс] // Кыргызстандагы туризм 2022ж. - Кирүү режими: <http://www.stat.kg/ru/publications/sbornik-turizm-v-kyrgyzstane/> - Башкы экрандан.

2.4- таблицада көрсөтүлгөндөй 2017-2021 жж. туристтер Ат-Башы жана Нарын райондоруна көп келген. 2021-жылы жалпы 19984 ички туристтер, 1819 алыскы жана жакынкы чет өлкөлөрдөн келишкен. Келген туристтерден түшкөн каражат боюнча Ак-Талаа районуна жана Нарын шаарына башка райондорго салыштырмалуу 2-4 эсе көп болгон.

2.5- таблица. Нарын облусуна 2017-2021-жылдарда келген туристтерден түшкөн каражат

	2017	2018	2019	2020	2021
	Миң сом				
Ак-Талаа району	3941,6	4848,8	7138,2	199	577,6
Ат-Башы району	2042,4	990,4	1160,5	92,1	788,5
Жумгал району	1325,6	1403,8	1235,7	123,4	892,2
Кочкор району	3348,4	2746,9	4294,8	52,5	159,8
Нарын району	754,2	1210,1	1858,5	70	1542,1
Нарын ш.	7147,6	6698,8	4992,6	1198,1	2091,2
Баардыгы:	18559,8	17898,8	20680,3	1735,1	6051,4

Булак: КР УСКнын маалыматтарынын негизинде түзүлдү [Электрондук ресурс] // Кыргызстандагы туризм 2022ж. - Кирүү режими: <http://www.stat.kg/ru/publications/sbornik-turizm-v-kyrgyzstane/>. - Башкы экрандан.

COVID-19 пандемия учурунда туристтерден түшкөн каражат кыйла азайган жана ошондой эле түшкөн каражаттын кыйла бөлүгү бул ички туристтердин эсебинен келген каражат болуп эсептелет 2.5- таблицанын маалыматы боюнча.

“Нарын облусунда айыл туризмдин өнүктүрүүнүн негизги багыттары жана көйгөйлөрү” деп аталган үчүнчү бөлүмдө айыл туризмдин өнүктүрүүнүн социалдык-экономикалык көйгөйлөрү, негизги багыттары жана келечектеги моделдери каралды.

Туризм динамикалуу өнүгүп жатканына карабастан, Кыргызстанда анын ичинде Нарын областында көптөгөн көйгөйлөр бар.

Экономикалык, социалдык, экологиялык факторлорго байланыштуу жылдар бою топтолуп келе жаткан көйгөйлөр менен катар жаңы чакырыктар жана тобокелдиктер, кырдаалдын өзгөрүшүнөн улам жаңы көйгөйлөр пайда болууда. Нарын облусунда жалпы республикада орун алган көйгөйлөр менен катар облустун райондоруна тиешелүү маселелер да бар. Бул көйгөйлөрдүн бардыгын чечүү керек, аларды чечүүнүн жолдорун табуу керек.

Биринчи кезектеги чечүүнү талап кылган негизги көйгөйлөрдүн айрымдарына токтололу.

Туризмди өнүктүрүүгө арналган көптөгөн басылмаларда орун алган көйгөйлөрдүн бири Кыргызстандын дүйнөлүк туристтик рыноктордогу белгисиздиги экендиги негиздүү белгиленет. Ошондой эле дүйнөлүк туристтик рынокто анча белгилүү эмес, салыштырмалуу жабык аймак болгон Нарын облусуна көбүрөөк тиешелүү. Негизги себептери каржылоонун чектелгендиги, кадрлардын профессионалдуулугунун жетишсиздиги, республиканы туризмдин өлкөсү жана маркетингдик стратегиянын өлкөсү катары алдыга жылдыруу боюнча тажрыйбанын жетишсиздиги болгон. 2000-жылдардын башынан бери Кыргызстанды эл аралык туризм рыногунда таанытуу боюнча аракеттер көрүлүп келет:

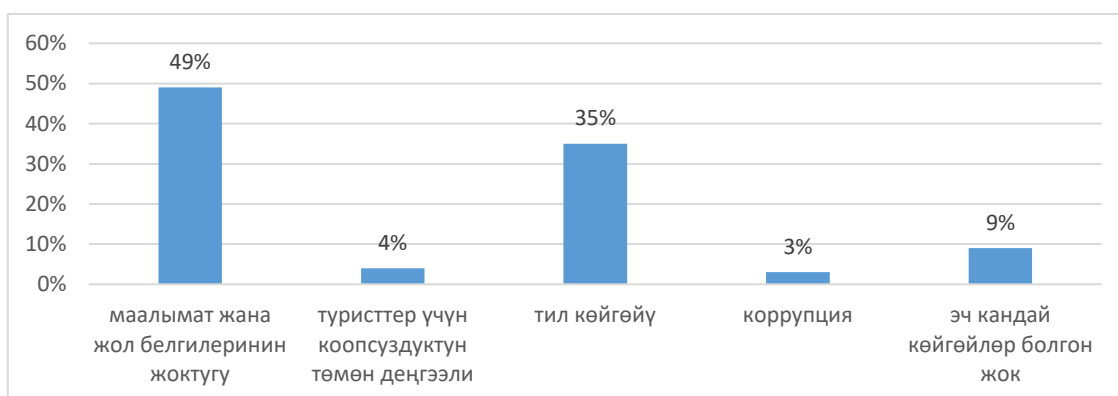
Бирок дагы эле, чет өлкөлөрдө Кыргызстан тууралуу маалымат аз. Чет элдик жарандардын заманбап Кыргызстан тууралуу маалыматы начар. Фирмалар көп себептен улам Кыргызстанды чет өлкөлөрдө өз алдынча жарнамалай алышпайт, бирок бул жеке алардын милдети эмес. Кыргызстанда туризмдин жарнагы туристтик товардын жарнагы менен чырмалышып,

фирмалар мындай иштерди өз алдынча жетиштүү көлөмдө жүргүзө алышпайт. Бүгүнкү күнгө чейин чектелген каражаттын шартында фирмалардын бирден бир алгылыктуу тактикасы – бул башка бирөөнүн жарнактарын пайдалануу, демөөрчүлөрдүн эсебинен жарнак берүү.

Туризмди туруктуу өнүктүрүүнүн моделдерин, жашыл экономикага өтүүнүн, айыл туризминин артыкчылыктарын билүү деңгээлин аныктоо максатында калк, айыл өкмөттөрүнүн кызматкерлери, областтык бийлик өкүлдөрү жана туристтер арасында сурамжылоо жана анкеталар жүргүзүлдү. Сурамжылоонун жана суроо-жооптордун жыйынтыгы көрсөткөндөй, сурамжылоого катышкан айыл өкмөттөрүнүн тургундарынын жана жумушчуларынын көпчүлүгү туризмди жана жашыл экономиканы туруктуу өнүктүрүүнүн мүмкүнчүлүктөрү жөнүндө так түшүнүккө ээ эмес.

Калктын айыл туризми тууралуу маалыматынын төмөндүгү: көптөгөн жергиликтүү тургундар туризмдин потенциалдуу өнүгүшүн анын жергиликтүү калкка пайдасы жөнүндө билишпейт жана туристтерди тартуу үчүн өздөрүнүн тажрыйбасын жана ресурстарын колдоно алышпайт.

Сурамжылоо туристтер арасында да жүргүзүлгөн. Белгилей кетсек, респонденттердин басымдуу бөлүгүн облуска алыскы чет өлкөлөрдөн келген туристтер (Франция, Италия, Испания, Япония) – 64% турист, КМШ өлкөлөрүнөн 16% жана Кыргызстандан 20% турист түзгөн.

3.1- сүрөт. Респонденттердин “Аймакта саякаттоодо кандай көйгөйлөргө туш болдуңуз?” деген суроосуна жооптору. (%)

Ошентип, сурамжылоо аймакта туристтер көп туш болгон бир катар көйгөйлөр бар экенин көрсөттү. Ошондуктан көпчүлүк туристтер туристтик аймактарда маалымат жана жол белгилеринин, туристтер үчүн карталардын жоктугуна нааразы. Ошондой эле, Нарын облусунун туристтик аймактарына келген туристтер туш болгон чоң көйгөйлөрдүн бири – тил маселеси, жергиликтүү калктын көбү жана кээ бир гиддер чет тилдерди билишпейт (3.1-сүрөт).

Туристтер туристтик аймакка кайра кайтууну каалайбы деген суроого респонденттердин дээрлик бардыгы бир добуштан макул болуп, сөзсүз кайтып келүүнү каалашат.

Чет элдик туристтер белгилеген маалымат жана жол белгилеринин жетишсиздигинен тышкары, айылдын инфраструктурасында башка чечүүчү дагы бир топ көйгөйлөр бар.

Улуттук жана эл аралык туристтик рыноктордо айылдык туризмди өнүктүрүү үчүн Кыргызстандын эң келечектүү аймактарын илгерилетүү боюнча мамлекеттин жана жеке бизнестин күч-аракеттерин бириктирбей туруп мүмкүн эмес. Айылдык туризм жергиликтүү аймактардын тургундарын кол өнөрчүлүктү жандандырууга үндөйт, бул социалдык жактан тышкары руханий аспектке ээ, анткени айыл туризми ушул багытта маданиятты калыптандыруучу, мурасты сактоочу функцияны аткарат.

Нарын обласынын Кочкор районуна акыркы 5 жыл ичинде келген туристтердин жалпы санын аймактык жактан ич ара талдоонун жыйынтыгы көрсөткөндөй, бардык келип саякаттап, эс алгандарды төмөнкүдөй үч топко ажыратып талдоого болот: *биринчи топ чет элдик туристтер*. Бул көп жылдардан бери келген туристтерин негизги бөлүгүн түзөт дагы, алардан түшкөн киреше дагы арбындыгы менен айрмаланат. Алсак, 2019-жылдын маалыматы боюнча бул топтон бардыгы 3061 турист келип, булардан топтолгон каражат 1576,1 миң сомду камтыган. *Экинчи топ республиканын региондорунан жана шаарларынан келген туристтер*. Райондун аймагында бул топтон 2019-жылдын маалыматы боюнча бардыгы 369 киши эс алып, алардан түшкөн киреше 1333 миң сомду түзгөн. *Ал эми үчүнчү топ КМШ өлкөлөрүнөн каттаган туристтер* 2019-жылы 96 кишини камтыган дагы, алардан түшкөн кирешенин жалпы көлөмү 1385,5 миң сомду түзгөн 3.1- таблицанын маалыматы.

Туристтердин бардыгынын аймактык бөлүнүшү боюнча үч топко ажыратып талдоонун жыйынтыгы көрсөткөндөй районго келген туристтердин олуттуу бөлүгүн алыскы чет мамлекеттердин жарандары ээлейт, тагыраак айтканда 2019-жылдын көрсөткүчү боюнча бул топтун үлүшүнө республикага келип эс алган туристтердин 86,9%, жана түшкөн каражаттардын 36,7% камтыган. Калган 63,3% кийинки экинчи жана үчүнчү топтун үлүшүнө туура келген.

3.1- таблица. Кочкор районундагы туризмдин өнүгүү тенденциясы тууралуу маалымат

Көрсөткүчтөр	Чен бирдиги	2017	2018	2019	2020	2021
Келгендердин бардыгы	киши	3474	3286	3526	95	239
Түшкөн кирешеси	миң сом	3348,4	2746,9	4294,6	52,5	159,8
Чет элдик туристтер	киши	2765	2610	3061	-	57
Түшкөн кирешеси	миң сом	1543,4	1067,4	1576,1	-	55,8
КМШ өлкөлөрүнүн туристтери	киши	70	66	96	-	
Түшкөн кирешеси	миң сом	734	631	1385,5	-	
Кыргызстандын туристтери	киши	639	610	369	95	182
Түшкөн кирешеси	миң сом	1251,4	1048,5	1333	52,5	104,0

Булак: Кочкор районунун акимиятынын маалыматынын негизинде түзүлдү

Ал эми бул туристтерден түшкөн кирешени жан башына эсептегенде жыйынтыгында төмөнкүдөй көрсөткүч келип чыкандыгын белгилөөгө болот. Алыскы өлкөлөрдөн келген ар туристен 820 сом, КМШ мамлекеттердин өкүлдөрүнөн 692 сом, республиканын аймактарынан эс алгандардан болсо 351 сом түшкөн. Көрүнүп тургандай биринчи топтун курамындагы туристтерден түшкөн каражат КМШ өлкөлөрүнөн келгендерден 128 сомго, жергиликтүү эс алгандарга караганда 2,3 эсеге арбындык кылган.

Кочкор району боюнча иштин жалпы жүрүшүндө эконометрикалык моделдин негизинде Кочкор районунун туризмдин өнүктүрүүнүн орто мөөнөтүнүн божомолу иштелип чыкты. Мында КОВИТ-19тун тийгизген каргашалуу таасирин эске алуу менен божомолдоонун базалык материалы үчүн 2017-жылдын көрсөткүчтөрү колдонулду. Ал эми моделөөнүн аспабы үчүн башкы маалымат булагы катары Кыргыз Республикасынын Улуттук статистикалык комитететинин, Нарын облустук статистикалык комитететинин 2010-2021-жылдар аралыгындагы маалыматтары пайдаланылды.

3.2-таблица. Кочкор районуна келечекте келүүчү туристердин санынын жана түшүүчү каражаттарынын көлөмүнүн божомолу

Көрсөткүчтөр	Чен бирдиги	2017 Факт	Божомолдоо				
			2023	2024	2025	2026	2027
Келгендердин бардыгы	киши	3474	3501	3503	3505	3506	3507
Түшкөн кирешеси	миң сом	3348	6345	7185	8138	9216	10449
Чет элдик туристтер	киши	2765	3099	3129	3156	3181	3203
Түшкөн кирешеси	миң сом	1543	3099	3129	3156	3181	3203
КМШ өлкөлөрүнүн туристтери	киши	70	142	155	168	181	194
Түшкөн кирешеси	миң сом	734	1044	1074	1100	1124	1145
Кыргызстандын туристтери	киши	639	524	398	303	230	175
Түшкөн кирешеси	миң сом	1251	1415	1456	1497	1537	1578

Булак: автор тарабынан иштелип чыккан

Жогоруда даярдалган божомолдоонун материалы көрсөткөндөй райондо азыркыдай деңгээлдегидей өнүктүрүү, келечекте ыкчам өнүктүрүүгө түрткү болууга жарамсыз деп жыйынтык чыгарууга болот 3.2-таблицанын маалыматы. Андыктан, мындан ары карай жагдайды жеткиликтүү эске алуу менен экономиканын бул өзгөчө, келечектүү секторун өнүктүрүүгө кластерлик ыкманы колдонуу зарыл.

Акыркы жылдары райондун аймагына чет мамлекттерден келген туристтердин бир тобу Көл-Үкөк жайлоосун көрүп, айрымдары эс алып жүрөт. Бирок, бул жакта тосуп алып тиешелүү деңгээлде тейлөө көрсөтүүгө азырынча толук шарттар, сервис жетишсиз. Келген туристтер ажайып кооз жайлоону, көлдү көрүп эле кайра кетип калган учурлар кездешет.

3.3- таблица. "Көл-Үкөк" боз үй комплексин түзүүгө бөлүнүүчү каражаттардын жалпы көлөмү

	Саны	Баасы, миң сом	Жумшалуучу каражат, миң сом
Конок үй (жасалгалары менен)	4	60	240
Маалыматтык –инновациялык үй	1	60	60
Боз үйдөгү ашкана	1	50	50
Тйлөөчүлөрдүн үйү	1	50	50
Керектелүүчү аппаратууралар (компьютер, принтер, экран, роликтер, стол, отургучтар)	-	70	70
Шырдак, туш кийиз	-	10	10
Сууктуктарды куюуга керектелүүчү идиштер	-	8	8
Төшөнчүлөр, идиш-аяктар жана алар үчүн кутулар	25	1	25
Джип ижарасы, суткасына 4000 сомдон, сезондо 30 күнгө ижара акысын эске алуу менен	-	40	40
Даратканага керектүү нерселер	1	10	10

Аттардын аянтчасы	1	8	8
Жарык берүүчү жабдуулар	1	8	8
Аттар	5	50	250
Жабдуулар (ээрлер ж.б.)	5	10	50
Ашкана жабдуулары (казандар, самоварлар ж.б.)	3	10	30
Муздаткыч	1	20	20
Комплекстин айланасын жакшыртууга сарптоолор	-	10	10
Жерди ижарага алуу	-	10	10
Джип ижарасы, суткасына 4000 сомдон, сезондо 30 күнгө ижара акысын эске алуу менен	1	4	120
Бардыгы			1079

Ушундай оош – кыйыштыкты эске алуу менен "Көл-Үкөк" аталышагы инвестициялык туристтик чакан комплекстин долбоору даярдалды. Мунун курамы 7 боз үйдү камтыйт.

Долбоорду ишке ашыруу үчүн боз үйлөрдү, жасалгалары менен кошо, аттарды, жабдууларды, материалдарды, идиш-аяктарды жер маселесин чечүүгө жана автомобилди сатып алууга бөлүнгөн каражаттын жалпы суммасы 1079 миң сомду камтыйт. Алардын ичинен жети боз үй сатып алуу үчүн 400 миң сом же бардык каражаттык сарптоонун 37%ы жумшалат 3.3-таблицанын маалыматы.

Андыктан, бул иштелип чыккан чакан инвестициялык долбоорду ишке ашыруу, бир жагынан, жаратылыш - рекреациялык потенциалды өздөштүрүүгө, туристтик бизнести өнүктүрүүгө, жергиликтүү калктын социалдык көйгөйлөрүн тигил же бул деңгээлде чечүүгө, улуттук маданиятты өркүндөтүүгө, байыртадан калыптанган улуттук үрп - адатты сактоого, аларды учур талабына карата өнүктүрүүгө, салымын кошсо, экинчи жагынан, бул ички атаандаштыктын күчөшүнө, дүйнөнүн алыскы өлкөлөрүнөн келген туристтердин санынын өсүшүнө өбөлгө түзөт.

Айыл туризми жогоруда аталган элементтеринин бардыгы айыл туризминин жаңыдан пайда болгон моделинде болушу керек. Жалпыланган түрдө Нарын облусунда айыл туризмин өнүктүрүүнүн сунушталган модели көрсөтүлгөн (3.2- сүрөт).

3.2- сүрөт. Нарын облусунда айылдык туризмди өнүктүрүү модели

Булак: Автор тарабынан иштелип чыккан

«Агротуризм» менен «айыл туризм» түшүнүктөрүн теңдөө туура эмес деп эсептеген көз караштар бар. Чынында эле, туризмдин бул түрлөрү, биринчи кезекте, айыл жеринде эс алууну уюштуруу менен байланышкан жалпы өзгөчөлүктөргө ээ, бирок ошол эле учурда агротуризм айыл чарба продукциясын өндүрүү үчүн шарттар бар жерде, бакча, мөмө-жемиштерди өстүрүү, мөмө-жемиштерди жыйноо, мал жаюу ж.б. катышууда болот, ал эми айылдык туризм жеке турак-жай фондусунун негизинде элет жеринде эс алууну камтыйт.

Демек, агротуризмди тандоонун бирден бир себеби кымбат курорттордо эс алууга каражаттын жетишсиздиги. Айыл жеринде агрардык секторду өнүктүрүү менен агротуризмдин ортосундагы байланыш маанилүү роль ойнойт.

Диссертациялык иште агротуризмдин модели дагы иштелип чыкты.

Жайлоо туризмде бардык туристтик иш-чаралардагыдай эле негизги кызматтар менен бирге (жашоо жана тамактануу) жергиликтүү калктын кирешесин жана туризмдин бул түрүнүн туристтик потенциалын жогорулатуучу кошумча кызматтарды көрсөтүү да натыйжалуу.

Топтолгон тажрыйба облустун бардык райондорунда азыркы этапта жайлоо туризмдин иштетүүгө мүмкүнчүлүктөр бар экенин көрсөтүп турат (3.3-сүрөт).

Нарын облусунда жайлоо туризмдин иштешинин мүмкүн болгон модели сүрөттө көрсөтүлгөн.

3.3-сүрөт. Жайлоо туризмдин модели

Булак: Автор тарабынан иштелип чыккан

Иликтөө көрсөткөндөй Нарын облусундагы жаратылыш ресурстарын, тарыхый – маданий потенциалын туризм индустриясын өнүктүрүүгө келечекте пайдаланууда экологиялык туризмдин ич ара айырмалануучу бир катар багыттарын калыптандырууга көбүрөк басым жасоо социалдык-экономикалык жактан натыйжалуулугу жана экологиялык нуктан алып караганда туура багыт экендигин тастыктайт. Буларга биздин көз карашыбыз боюнча төмөнкүлөр кирет: жайлоо туризми, айыл туризми (агротуризм), маалымдоо туризми, окуялуу туризм, Улуу Жибек жолундагы туризм, кышкы, маданий, ден соолукту чыңдоочу, этнографиялык жана окуялуу туризмди өнүктүрүүгө да шарттар бар.

Демек, айыл туризми Нарын облусунун аймактарында туризмди өнүктүрүүнүн келечектүү багыты катары каралышы керек.

КОРУТУНДУ

1. Учурда айыл туризми барган сайын популярдуу туризмдин түрлөрүнө айланууда. Бирок, ата мекендик жана чет өлкөлүк авторлор, ошондой эле эл аралык уюмдар арасында дагы эле "айыл туризм" түшүнүгүнүн жалпы кабыл алынган аныктамасы жок. "Айылдык туризм", "агротуризм" деген түшүнүктөрдүн мазмуну, багыттары тууралуу талкуулар жүрүп жатат. Туризмдин «айыл чарба», «фермердик», «айыл», «дача» сыяктуу башка терминдер боюнча да кандайдыр бир белгисиздик бар. Айылдык туризмдин терминологиясында карама-каршылыктын иштелип чыкпагандыгы бүгүнкү күндө орун алган көйгөйлөрдүн бири болуп саналат.

2. Ар кайсы өлкөлөрдө агротуризмди өнүктүрүү тажрыйбасын жалпылап, изилдөөчүлөр айыл аймактарын өнүктүрүү фактору катары бир нече моделдерди

белгилешет: Батыш Европа, Чыгыш Европа, Англия-Америка жана Азия модерни. Агротуризмди өнүктүрүүнүн классикалык француз, британ, немец жана италиялык моделдери эң кеңири таралган: Мультипликатордук эффект дыйкандын, калктын, туристтик фирмалардын, облустун айыл аймактарынын жана мамлекеттин кирешесин жогорулатат. Айыл туризми ар кандай формада дүйнөнүн ар кайсы өлкөлөрүнүн аймактарында өнүгүп жатат.

3. Айылдык туризмди өнүктүрүү маселеси калктын 78,9%ы айыл жергесинде жашаган жана жакырчылыктын деңгээли 39%ды түзгөн Нарын облусунун айыл аймактары үчүн өзгөчө актуалдуу болуп саналат. Облуста айылдык туризмди өнүктүрүү үчүн жакшы потенциалы бар: табигый жана жагымдуу ландшафттагы жаратылыш; аппак тоо кыркалары жана капчыгайлары; тоолуу көлдөр, дарыялар жана шаркыратмалар; сейрек кездешүүчү жаныбарлар, канаттуулар жана өсүмдүктөр; жаратылыш коруктар, парктар, үңкүрлөр жана туз шахтасы бар; Улуу Жибек жолунун бир тармагы бар; аймакта көптөгөн тарыхый жана маданий кооз жерлер, анын ичинде байыркы көчмөндөрдүн көрүстөндөрү, мазарлары, чептер жана эстеликтер бар.

4. Тарыхка кайрылсак, бул аймакка 11-13-кылымдарда көчүп келген көчмөн кыргыздар азыркыга чейин калктын 99%ын түзүп келишкен. Нарын аймагы ар дайым согуштардан жан соода жолдорунан башкаларга салыштырмалуу алыс болгондуктан, кылымдар бою өзгөрбөгөн көчмөндөрдүн жашоо образы сакталып калган. Совет доорунда бул аймактын жаратылышын сактап калуу үчүн Нарын облусунун көпчүлүк бөлүгү туризм үчүн жабык болгон. Мунун аркасында Нарын облусу азыр экотуризм жана жаратылыш койнунда саякат кылуу үчүн идеалдуу аймакка айланды. Бирок бул туристтик потенциал толук пайдаланыла элек. Туристтик ресурстарды оптималдуу пайдалануу аймактагы айылдык туризмди өнүктүрүүдө атаандаштык артыкчылыктарды камсыздай алат.

5. Нарын областтык туризм чөйрөсүндө республикада катталгандардын 503 субъектиси (3,4%) катталды. Мында туристтик уюмдардын жана эс алуу жайларынын иштеп жаткан ишканаларынын саны 51ди түзөт, бул республикалык деңгээлден 12,2% түзөт. Бул ишканалардын ичинен 41,2% жыл бою, 58,8% сезондук болуп иштейт. Туризм тармагындагы туристтик ишкананын кызматынан пайдаланган туристтердин саны республикалык көрсөткүчтүн 3,2%ын гана түзөт. Аймакта туризм тармагында 7204 адам иштейт.

6. Учурда Нарын облусунда окуялуу, атка минүү, треккинг, альпинизм, жайлоо туризми, таанып билүү туризми өнүккөн. Бар болгон туристтик потенциалды пайдалануу келечекте тоо-окуялуу, кышкы, экологиялык, жайлоо-туризм, ден соолукту чыңдоочу, айыл туризми (агротуризм), этнографиялык, маданий-таанып билүү жана спорттук туризмди өнүктүрүүгө мүмкүндүк берет. Ошол эле учурда айыл чарба өндүрүшүнүн өзүн да, айыл туризмдин да өнүктүрүүнү айкалыштыруу зарыл. Туризмдин бул түрлөрүн өнүктүрүү мультипликативдик эффект берет.

7. Нарын областында 2000-жылдан бери жергиликтүү калктын керектөөлөрүн жана кызыкчылыктарын эске алган, жаратылыш жана маданий ресурстарды сактоого салым кошкон туруктуу туризмди өнүктүрүүгө умтулган

ТОС (СВТ) иштеп баштаган. СВТ туризм тармагында киреше жана ишкердик үчүн мүмкүнчүлүктөрдү берүү менен жергиликтүү жамааттардын экономикалык өнүгүүсүнө салым кошот. СВТнин тажрыйбасын областтын башка аймактарында дагы колдонуш керек.

8. Нарын облусунун аймактарында туризмди өнүктүрүү үчүн азыркы этапта жаңы багыттарды жана жаңы дестинация менен туристтик продуктуларды ишке киргизүү чоң мааниге ээ. Жайлоо туризмдин өнүктүрүү жана туристтерди тартуу максатында Көл-Үкөк комплексинин боз үй айылын түзүү мүмкүнчүлүгү негизделип, эсептөөлөр жүргүзүлдү.

9. Айылдык туризмдин моделдери жергиликтүү калктын керектөөлөрүн жана кызыкчылыктарын эске алган жаратылыш жана маданий ресурстарды сактоого салым кошкон туруктуу туризмди өнүктүрүүгө көмөктөшөт. Алар туристтердин жана жергиликтүү тургундардын керектөөлөрүн тең салмактоого, айлана-чөйрөгө терс таасирин азайтууга жана маданий мурастарды сактоого жардам берет. Экологиялык, социалдык жана экономикалык маанисин эске алуу менен региондо айылдык, агрардык жана жайлоо туризмдин өнүктүрүүнүн моделдери иштеп чыгарылды;

10. Анализ көрсөткөндөй Нарын областынын аймактарында экономикалык, социалдык жана экологиялык көйгөйлөрдү максаттуу чечүү зарыл.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

1. Көптөгөн чет элдик туристтерге азырынча аз белгилүү болгон Нарын облусу жөнүндө дүйнөлүк коомчулуктун маалыматынын төмөн деңгээлин эске алуу менен, маркетингдик стратегияны жана аймакты алдыга жылдыруу механизмдин иштеп чыгуу жана маалыматтык-жарнамалык интернет-каталогдорун, туризм объектеринин базасын жана картасын түзүү, вебсайттарды, порталын активдештирүү зарыл.

2. Мамлекеттик-жеке өнөктөштүк (МЖӨ) механизми аркылуу жол транспортун жана жол жээгиндеги инфраструктураны модернизациялоо жана өнүктүрүү, жол боюндагы туристтик объектилердин абалын, көрүнүшүн жана тейлөөнү жакшыртуу.

3. Айыл жерлерин өнүктүрүү үчүн шарттарды түзүү, айыл тургундарынын шаарларга жана чет өлкөлөргө кетишин, жумушсуздукту жана жакырчылыкты азайтуу боюнча мамлекеттин, жергиликтүү бийлик органдарынын жана жеке сектордун аракеттерин координациялоо.

4. Айыл калкына билим берүү, маалыматтык жана консультациялык колдоо көрсөтүү боюнча чаралардын комплексин ишке ашыруу. Айыл тургундарын айылдык туризмдин сапаттуу кызматын сатуучу катары, жарандарды бул кызматтарды керектөөчүлөр катары маалымдоо.

5. Сапаттуу туристтик кызматтарды өнүктүрүүгө жана көрсөтүүгө жергиликтүү тургундарды тартуу. Сунушталган товарлардын жана кызмат көрсөтүүлөрдүн баа-сапаттын оптималдуу катышы менен туристтик ишмердүүлүк аркылуу алардын кошумча киреше алуусуна салым кошуу. Аларды гид, тур уюштуруучулар, жергиликтүү тамак-аш өндүрүүчүлөр ж.б.

катары үйрөтүү жана колдоо. Бул жергиликтүү калк үчүн жакшы тажрыйба түзүүгө жардам берет.

6. Нарын областында айыл аймактарын өнүктүрүү үчүн структурасын түзүүчү түзүмү айыл чарбасы болгондуктан айыл чарба өндүрүшү менен айылдык туризмдин өз ара байланышын камсыз кылган агротуристтик иш-чараларды өнүктүрүүнүн комплекстүү программаларын иштеп чыгуу зарыл. Ошону менен бирге айыл чарбасы экологиялык жактан таза продукцияны өндүрүүгө багытталышы керек.

7. Агротуризмдин түзүлгөн моделдерине, агротуристтик чарбаларга (микрокредиттерди уюштуруу, жеңилдетилген кредиттөө жана салык салуу ж.б.) финансылык колдоо көрсөтүү.

8. Статистикалык маалыматтын методологиясынын жана ыкмаларынын жеткиликтүү эместигин эске алуу менен, жалпысынан туризм боюнча да, айылдык туризм үчүн да статистикалык базанын жетишсиздигинен улам статистикалык көрсөткүчтөрдү эсептөө, баалоо жана талдоо методологиясын өркүндөтүү зарыл.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН ТЕМАСЫ БОЮНЧА ЖАРЫК КӨРГӨН ЭМГЕКТЕРДИН ТИЗМЕСИ

1. Кадыралиев, М. Т. Кыргыз Республикасында айылдык туризмдм өнүктүрүү факторлору [Текст] / Эстебес кызы Ж., М. Т. Кадыралиев // Известия вузов Кыргызстана. – 2023. - №1. - С. 145-149. elibrary.ru/item.asp?id=53852478

2. Кадыралиев, М. Т. Норвежский опыт стимулирования развития экологического и сельского туризма [Текст] / Эстебес к. Ж., М. Т. Кадыралиев // Известия вузов Кыргызстана. - 2023. - №1. - С. 140-144. elibrary.ru/item.asp?id=53852477

3. Кадыралиев, М. Т. Развитие сельского туризма на примере Европейских стран [Текст] / М. Т. Кадыралиев, Эстебес кызы Ж. // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. - 2022. - №6. - С. 188-194. elibrary.ru/item.asp?id=49830053

4. Кадыралиев, М. Т. Нарын областында айыл туризмдин өнүктүрүүнүн моделин түзүү үчүн өбөлгөлөр [Текст] / М. Т. Кадыралиев, Ж. Т. Чубурова // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. - 2022. - №9. - С. 192-195. elibrary.ru/item.asp?id=50360684

5. Кадыралиев, М. Т. Региональные туристские кластеры Кыргызской Республики: предпосылки создания и развития [Текст] / К. А. Атышов, Х. Коч, М. Т. Кадыралиев, А. А. Токторов. - Евразийское Научное Объединение. – М., 2021. - №10-3 (80). - С. 177-180. elibrary.ru/item.asp?id=47248900

6. Кадыралиев, М. Т. Зарубежный опыт развития сельского туризма [Текст] / М. Т. Кадыралиев // М. Рыскулбекова атындагы Кыргыз экономикалык университетинин кабарлары.- 2017. - №3 (41). - С. 290-293. elibrary.ru/item.asp?id=45476366

7. Кадыралиев, М. Т. Мейманканалардын башкаруусундагы өзгөчөлүктөр [Текст] / К. Т. Асанова, М. Т. Кадыралиев // М. Рыскулбекова атындагы Кыргыз экономикалык университетинин кабарлары.- 2016. - №3 (37). - С. 362-366. elibrary.ru/item.asp?id=28342631

Кадыралиев Манас Токтобеквичтин 08.00.05 – тармактык экономика адистиги боюнча экономика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн “Айыл аймактарында социалдык-экономикалык маселелерди чечүүдө айыл туризминин дараметин колдонуу” (Нарын облусунун мисалында) темасындагы диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: туруктуу өнүгүү, туризм ресурстары, потенциал, айыл туризми, агротуризм, экологиялык туризм, жайлоо туризми, айыл, модель, дестинация, коомчулукта негизделген туризм.

Изилдөөнүн максаты: Нарын районунун айыл туризмин өнүктүрүү боюнча илимий-теориялык негиздер жана практикалык сунуштарды иштеп чыгуу болуп саналат.

Изилдөөнүн объектиси: Нарын облусундагы айылдык туризм, анын туристтик потенциалы жана атаандаштык артыкчылыктары.

Изилдөөнүн предмети катары Нарын облусунда айылдык туризмди өнүктүрүүдөгү көйгөйлөр жана аларды туруктуу өнүктүрүү кызыкчылыгында чечүүнүн жолдору.

Изилдөөнүн методдору: Системалаштыруу, суроо, анализ жана синтез, салыштырма, статистикалык жана экономика-математикалык методдор.

Алынган жыйынтыктар жана алардын жаңылыгы: Айыл туризминин мазмунун жана ролун аныктоонун теориялык жолдору системалаштырылган жана жалпыланган, Нарын облусунун туристтик потенциалына жана туризмди өнүктүрүүнүн учурдагы абалына комплекстүү талдоо жүргүзүлүп, алардын негизинде көйгөйлөр жана аларды чечүү жолдору аныкталды: айыл, агрардык жана жайлоо туризмдин өнүктүрүүнүн моделдери, боз үй шаарчаларын түзүү мүмкүнчүлүгү негизделди жана эсептөөлөр жүргүзүлдү, аймактарда туризмдин артыкчылыктуу түрлөрүн өнүктүрүү боюнча программалар иштелип чыкты.

Колдонуу даражасы: Илимий жыйынтыктар жана сунуштар облустук жана райондук бийлик органдары тарабынан айылдык туризмди жана агрардык секторду өнүктүрүү программаларын ишке ашырууда, туристтик комплекстерди иш-чараларды уюштурууда колдонсо болот. Изилдөөнүн натыйжалары окуу-методикалык комплексти (ОКК) даярдоодо, «Айыл жергесинде туризмди уюштуруу» дисциплинасы боюнча лекцияларды окууда жана «Кыргыз Республикасындагы айылдык туризмдин негиздери» окуу китебин басып чыгарууда да пайдаланылган. Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлигинин мөөрү астында.

Колдонуу чөйрөсү: Негизги корутундулар жана жыйынтыктар республикалык, облустук жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары тарабынан айылдык аймактардын туруктуу өнүгүүсүнө баа берүүдө, Нарын облусунда айылдык туризмди өнүктүрүү боюнча стратегияларды жана программаларды ишке ашырууда, ошондой эле ЖОЖдордун окуу процессинде «Туризм» багыты боюнча бакалаврларды жана магистрлерди даярдоодо пайдаланылышы мүмкүн.

РЕЗЮМЕ

диссертации Кадыралиева Манас Токтобековича на тему “Использование потенциала сельского туризма в решении социально-экономических проблем в сельской местности” (на примере Нарынской области) на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.05 – отраслевая экономика

Ключевые слова: устойчивое развитие, туристские ресурсы, потенциал, сельский туризм, агротуризм, экологический туризм, джайлоо-туризм, айыл, модель, дестинация, туризм основанный на сообществах.

Цель исследования. Целью диссертационного исследования является разработка научно-теоретических основ и практических предложений по развитию сельского туризма в Нарынской области.

Объект исследования. Сельский туризм в Нарынской области, его туристский потенциал и конкурентные преимущества.

Предмет исследования: проблемы в развитии сельского туризма в Нарынской области и пути их решения в интересах устойчивого развития.

Методы исследования: систематизация, анкетирование, анализ и синтез, сравнительные, статистические и экономико-математические методы.

Полученные результаты и их новизна: систематизированы и обобщены теоретические подходы к определению содержания и роли сельского туризма, уточнено его понятие, проведен комплексный анализ туристского потенциала и текущего состояния развития туризма в Нарынской области и на их основе выявлены проблемы и пути их решения; разработаны модели развития сельского, аграрного и джайлоо туризма, обоснована возможность и сделаны расчеты по созданию юрточных айылов, разработаны предложения по развитию приоритетных видов туризма в районах Нарынской области.

Степень использования. Научные результаты и рекомендации могут быть использованы областными и районными органами управления при реализации программ развития сельского туризма и аграрного сектора, туркомпаний при организации деятельности. Результаты исследования также использованы при подготовке учебно-методического комплекса (УМК), лекций по дисциплине «Организация туризма в сельской местности» и при издании учебного пособия «Основы сельского туризма в Кыргызской Республике» под грифом Министерства образования и науки Кыргызской Республики.

Область применения: основные выводы и результаты могут быть использованы республиканскими, областными и местными органами управления при оценке устойчивого развития сельских территорий, реализации стратегий и программ развития сельского туризма в Нарынской области, а также в учебном процессе вузов при подготовке бакалавров и магистров направления «Туризм».

SUMMARY

**Of dissertation of Kadyraliev Manas Toktobekovich on the topic
«Using the potential of rural tourism in solving socio-economic problems
in rural areas» (as an example of Naryn region) for the degree of candidate of
economic sciences in the speciality 08.00.05 - sectoral economics**

Keywords: Sustainable development, tourist resources, potential, rural tourism, agritourism, ecological tourism, jailoo tourism, ayyl, model, destination, community-based tourism.

Purpose of the study: The purpose of the dissertation research is to develop scientific and theoretical foundations and practical proposals for the development of rural tourism in the Naryn region.

Object of the research: Rural tourism in the Naryn region, its tourist potential and competitive advantages.

Subject of the research: Problems in the development of rural tourism in the Naryn region and ways to solve them in the interests of sustainable development.

Research methods: Systematization, questionnaires, analysis and synthesis, comparative, statistical and economic-mathematical methods.

Research methods: Systematization, questionnaires, analysis and synthesis, comparative, statistical and economic-mathematical methods.

The results obtained and their novelty: The theoretical approaches to determining the content and role of rural tourism were systematized and summarized, a complex analysis of the tourist potential and the current state of tourism development in the Naryn region was carried out and on their basis the problems and ways to solve them were identified: models for the development of rural, agricultural and jailoo tourism were developed, the possibility was justified and calculations were made for the creation of yurt ayils, programs were developed for the development of priority types of tourism in the districts of the Naryn region.

Degree of application: Scientific results and recommendations can be used by regional and regional government bodies in the implementation of programs for the development of rural tourism and the agricultural sector, tourist complexes in organizing activities. The results of the study were also used in the preparation of the educational and methodological complex (UMK), lectures on the discipline "Organization of tourism in rural areas" and in the publication of the textbook "Fundamentals of rural tourism in the Kyrgyz Republic" under the heading of the Ministry of Education and Science of the Kyrgyz Republic.

Field of application: the main conclusions and results can be used by republican, regional and local government bodies in assessing the sustainable development of rural areas, the implementation of strategies and programs for the development of rural tourism in the Naryn region, as well as in the educational process of universities in the preparation of bachelors and masters of the Tourism direction.

Форматы 60x84 1/16
Офсет кагазы. «Times» жасалгасы. Көлөмү 1,75 б.т.
Офсет басмасы. Нускасы 100 даана.
«Аракет-принт» басмаканасында чыгарылган